

TEMÂŞA SANATIMIZIN AZERBAYCANLI USTALARI

Yrd. Doç. Dr. Zeynelâbidin MAKAS*

Göz, görmek için yaratılmıştır. Diğer duyu organları gibi, onun da beyinde bir uyarım merkez vardır. Dâimî olarak aynı şeyleri görüp, aynı uyarımları beyine göndermek, gözü sıkar. Seyir ya da temâşa sanatlarının insandaki ilk temas noktalarından biri ya da muhatabı ise gözler. Göz de doymak, «deşarj» olmak ihtiyacını hisseder. Sanat eseri, evvel emirde insanın ruhî ihtiyaçlarını karşılamak içindir. Bu itibarla, temâşa sanatı da böyle bir ihtiyacı karşılamak için ortaya çıkmıştır denilebilir. İnsandaki seyr etme ihtiyacının asıl sebebi de bu olsa gerek: Ruhun tatmini. Beş duyu da bunun için birer vasıta. Meseleye bu açıdan bakınca temâşa sanatının varlığı hayli eskiye dayanmaktadır. Ancak icrâ edilmiş şekilleri ve adları değişik olabilir. Zira ilk insanların da beş duyusu, ruhu ve birtakım ihtiyaçları vardı.

Bir diğer husus, millet olgusu. Fertlerin olmadığı gibi, bütün milletlerin de duygu, düşünce, zevk ve dünya görüşleri aynı olamaz. Bunda, başta dinî ve millî kültür olmak üzere birçok etkenlerin yanısıra hasletlerin de büyük rolü vardır. Fertler, azamî ortak noktalarda birleşmeyince, toplum denilen varlığın ortaya çıkmayacağı bir gerçek. Bu durum, millet için de geçerlidir. Bu cümleden, bizim de, diğer milletlerden farklı yanlarımızın bulunması, gâyet tabiidir. Tıpkı onların bizden farklı taraflarının bulunduğu gibi. Meselâ her sene Rio Karnavalı'nda yüzlerce insan ölmesine rağmen, Brezilya halkı, bu karnavalı yine de kutlamaktadır. Hangi sebeple ve hangi millette vukû bulursa bulsun, milletçe ölüme karşı bigâne kalamıyoruz. Biz insanlık için «barış» kelimesini kendimize şiâr ederken, bazı milletler «savaş» parolasını hâlâ dillerinden düşürmüyor. Biz, «mazlûma el kaldırılmaz, aman diyene kılıç çekilmez» ilkesine sâdik kalırken, başka milletler zulmün ve zâlimin yanında gururla yer alabilmektedir. İnsanın selâmeti için, saymakla bitmeyecek kadar daha nice hasletleri-

(*) Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Öğretim Üyesi.

miz vardır. Bu güzel duygularımıza herkes ortak olmadığı gibi, zaman zaman tamamen haklı olduğumuz herhangi bir meselede siyasî oyunlarla haksız duruma da düşebilmekteyiz. Bu gibi durumlarda «bizim, bizden başka dostumuz yoktur» demekten kendimizi alamıyoruz. Dostumuzun olmayışını da tabii karşılamak lâzımdır. Çünkü, eğer yeryüzünde bizim gibi yüce hasletlere sâhip bir başka millet bulunsaydı, mutlaka Türk'ün de dostu olurdu.

Hangi coğrafi makamda ve hangi şartlarda olursa olsun, millet, ortak hasletlerini muhafaza eder. Bu ortaklık, millet hayatında birçok şeyde kendisini gösterir. Temâşa sanatı da bunlardan sadece biridir. Anadolu'da rastladığımız çeşitli temâşa sanatlarını, Anadolu dışındaki Türklük âleminde de görmek mümkündür. Özde aynı ülkü etrafında bütünleşen bu sanatlarda isim, icrâ idiliş şekli, sahne ve dekor, v.s. değişebilir. Bu farklılık, bir varyant değişikliğinden öteye gitmemektedir. Nasrettin Hoca çeşitli Türk boyları arasında Mollâ Nasreddin, Hoca Nasr, Nasrdin Avanti, Nasrdin Apandi gibi adlarla karşımıza çıksa da neticede o, yine bizimdir. Yâni sonuç değişmiyor.

Azerbaycan Türkleri de bizim gibi Oğuz gurubuna mensup. Ayrıca coğrafi saha olarak da Anadolu'ya bitişik. Belirli bir tarihe kadar münâsebetlerin sıklığı, ortak haslet, duygu, düşünce, zevk, vs yi daha da pekiştirmiştir. Meselâ III. Murat devrinde yaşamış ve saraya intisâb etmiş meddahlar arasında Şirvanlı Nutki adlı meşhur bir meddahın da adına rastlamaktayız. Bilindiği gibi Şirvan, merkezi Şamahı şehri olan Kuzey Azerbaycan'daki bir bölgedir. Bu gibi misâlleri sanatın her alanında görmek mümkün. Netice itibarıyla sözün özü, yine ortak haslete dayanmaktadır.

Azerbaycan Türkleri, temâşa sanatı yönünden diğer Türk boylarına nispeten epeyce şanslı ve ileri seviyede. Bunda Azerbaycan bölgesinin Türk dünyasındaki yeri, bölgenin iklimi, insanların temâşa sanatına meyliyle ahâlinin bir kısmının şii oluşunun da etkisi vardır. Ancak bu mezhep farklılığı bölge halkı arasında birer isimden öteye gitmiş değildir. Yâni ayrıcalık sözkonusu değildir. Nitekim Sovyetler Birliği'nde müslümanlara ait dört dinî nazarıktan biri olan ve merkezi Bakû'da bulunan nazırlığın resmî adı **S.S.C.B. Şii Müslümanları ile Uzak Kafkasya Sünnî Müslümanları Dinî Nazırlığı**'dir. Bu nazırlığın şu andaki reisi ise Hacı Allah Şükür Paşazâde'dir. Şiiliğin bir sonucu olarak bu bölgede temâşa sanatıyla modern tiyatronun gelişmesinde «muharremlik tâziyeri» de büyük rol oynamıştır. Zira «şebih» yâni sûret, resim gösterme, geçmişte vukû bulan bir hadiseyi aynıyle temsil etmek de neticede bir temsildir.

bütün bu sebeplere başka nedenler de eklenince, sözü edilen bölgede modern anlamdaki tiyatro kısa zamanda ortaya çıkar. Müslüman ülkeler arasında modern tiyatroya ilk geçen de yine Azerbaycan olmuştur. Azerbaycan tiyatrosu, günümüzde Batı ile her bakımdan boy ölçüşecek seviyeye ulaşmıştır. Meselâ 1948'de Bakû'da kurulmuş olan **Azerbaycan Tiyatro Cemiyeti**'nin 1976 istatistiklerine göre 632 olan profesyonel üye sayısı, bugün binini bulmuştur. Azerbaycan Dram Tiyatrosu, Azerbaycan Kukla Tiyatrosu, Azerbaycan Genç Temaşacılar Tiyatrosu, Azerbaycan Müzikli Komedî Tiyatrosu, Azerbaycan Opera ve Bale Tiyatrosu ve Azerbaycan-Rus Dram Tiyatrosu gibi dünyaca tanınmış tiyatro salonları hizmet vermektedir. Köylere kadar inen tiyatronun çok yönlülüğü de ayrıca dik-kâte şâyandır. Halk temâşası da aynı oranda varlığını devam ettirmektedir.

Anadolu'da çeşitli devirlerde Arap Tedim, Harmandanası, Balabantal, Medah Eğlence, Tifli Ahmet Çelebi, Dilencizâde Şekerci Salih, Küfeli Çavuş, Piç Emin, Kız Ahmet, İsmail Dümbüllü, Yâdigar Usta, Behçet Mahir gibi temâşa sanatımızın ustaları devrân sürerken, komşu Azerbaycan'da da bu sanatın birçok ustası yetişmiştir. Bunlardan, haklarında bilgi toplayabildiklerimiz şunlardır :

ABDAL KASIM

XIX. yüzyılın ikinci yarısı ile XX. yüzyılın başlarında Kuzey Azerbaycan'da yaşamıştır. Daha çok Karabağ yöresinde faaliyet gösteren bu zatın boyu hayli kısa imiş. Kendisine mahsus jest ve mimikleri varmış. Mâskaralık yapar, masal anlatır ve kukla oynatırmış. 1910-1914 yılları arasında Bakû'da sahneye çıkmış ve mükemmel oyun kâbiliyetiyle «artist kandidate» ünvanına lâyık görülmüştür.

ABDALLI NECEF

XVIII. asrın ikinci yarısında Karabağ'da yaşamıştır. Köylü temsillerini başarıyla icrâ etmiştir. Komedyenliği ile şöhrete ulaşmıştır.

ALI YÜZBAŞI

XIX. yüzyılda Karabağ'da yaşamıştır. Şair Mirza Hasan Yüzbaşov'un babasıdır. Latife ustası olan bu zat, aynı zamanda güçlü bir icracı imiş.

BABA EMİR

Güney Azerbaycan'da yaşamıştır. Yaşadığı tarih belli değildir. Halk arasındaki bir rivâyete göre o, başına sihirli bir külâh koyar ve kimseye görünmezmiş. Sihirli külâhın yardımıyla meclisinde bulunanlardan bazılarının bıyık ve sakallarının bir kısmını kesermiş. Böylece komik duruma düşenler birbirlerine saatlerce gülermiş. Baba Emir aynı zamanda çok yetenekli bir oyuncu imiş.

BAMEZE MUSA

XIX. asrın son çeyreği ile XX. yüzyılın ilk yarısında Gencebasar yöresinde yaşamış meşhur bir komedyen. Musa'nın çok yetenekli bir oyuncu olduğu isminin başına aldığı ya da halkın verdiği «bameze» kelimesinden de anlaşılmaktadır. Ortaoyununun meşhur ustalarından imiş. Edebiyat tarihlerinde Oyuncu Musa olarak geçmiştir.

ÇÖLGALALI LOTU

XIX. yüzyılda Kuzey Azerbaycan'da yaşamıştır. Adını, Azerbaycan'a bağlı Karabağ Muhtar Vilâyeti'nin merkezî şehri olan Şuşa'nın Çölgala mahallesinden almıştır. Şuşalı meddahlardandır. Çölgeleli adıyla da bilinir.

DELİ HÜSEYİNKULU

XIX. yüzyılın son çeyreği ile XX. yüzyılın ilk yarısında Kuzey Azerbaycan'ın Gedebey yöresinde yaşamış meddah ve ortaoyuncusudur. Onun oyunları yöre halkı arasında ezberlenmiş ve bir kısmı günümüze kadar gelmiştir.

DELİ HUDU BEY

XIX. yüzyılda Karabağ'da yaşamıştır. Latife ustası ve hazırcevaplığı'nın yanısıra, ortaoyuncululuğu da yaparmış.

DELİ TEYMUR

XIX. yüzyılın son yarısı ile XX. yüzyılın ilk çeyreğinde Kuzey Azerbaycan'ın Şamahı şehrinde yaşamıştır. Sokaklarda bile maskaralık ve ortaoyuncululuğu yaparmış. Şair Mirza Aliekbek Sabir'in muasırı ve yakın dostu imiş.

EJDER KİŞİ

XX. yüzyılın başlarında Kuzey Azerbaycan'ın Lenkeran yöresinde yaşamış meşhur meddah ve ortaoyuncusudur.

GÜDE BALAHANIM

XX. yüzyılın ilk yarısında Bakû'da yaşamıştır. Daha çok kadın meclislerinde bulunur ve kadınları eğlendirmiş. Cüce olduğu için Güde mahlasını almıştır.

HACI BABA

XX. yüzyılın başlarında Bakû'da yaşamış olan meşhur bir meddah. Halk arasında Ömer Hocbaba lakabıyla tanınır.

HASEN KAŞANİ

Nahçıvan yöresinde yaşamıştır. Devrinin meşhur meddahlarından biri olarak bilinir. Yöre halkı, onun latifelerini Nasrtetin Hoca ile Behlül Dâ-nende latifeleriyle eş değerde tutar.

HASEN MEMEDOV (KANKAN)

Azerbaycan'ın muasır meddahlarından olup, Ordubad'lıdır. 1932'de Bakû'da yapılan şenliklerde dikkatleri toplamış ve şöhrete ulaşmıştır. Ölüm tarihi belli değildir.

HUADAD

XIX. yüzyılın sonlarıyla XX. yüzyılın başlarında Kuzey Azerbaycan'ın Lenkeran yöresinde yaşamış olan bir meddah.

İSMAYİL BEZZAZ

XIX. yüzyılda Güney Azerbaycan'da yaşamıştır. Asıl mesleği seyyar satıcılıkmış. Önceleri kendi yakınlarını eğlendirmek için komiklik yapmış, daha sonra şöhrete ulaşmıştır. Devrinin en büyük meddah ve ortaoyuncuları arasında kendine haklı bir yer etmiştir. İsmail Bezzaz aynı zamanda meşhur meddah Meşedi Cabbar'ın da ustası olmuştur. Kaynaklarda Lotu İsmayıl adıyla bilinir. Vaktiyle Tahran'da bir sokağa adı verilmişti. Temâşa sanatı ustalarından müteşekkil Lotu Mestanlı adlı bir topluluk kurmuştur.

KALBA (KERBELÂYI) ABBAS

XX. asrın başlarında Nahçıvan'da yaşamış bir masalcı ve meddah. Halk hikâyesi ve destan da anlatırmış.

KALBA (KERBELÂYI) ŞİRİN

XIX. asırda Karabağ'da yaşamıştır. Daha ziyâde kadın meclislerinde latifeler söyler, meddahlık yaparmış.

KEBİL

1879'da Kuzey Azerbaycan'da doğmuş, Maşağa köyünde yaşamış ve Apşeron civarında sanatını icrâ etmiş meddah. Daha çok hayvan taklitleri ile tanınmıştır. Ölüm tarihi bilinmemektedir.

KEÇEL (KEL) İNÂYET

Şah Abbas I. zamanında Güney Azerbaycan'da yaşamıştır. Devrinin meşhur meddahlarından olup, saraya intisâb etmiştir. Edebiyat tarihlerinde adına Kelniyet ve Kalniyet olarak rastlamak da mümkündür.

KELBECERLİ CABBAR

XIX. yüzyılın sonlarıyla XX. yüzyılın başlarında Kuzey Azerbaycan'ın güneybatısında yaşamış olan bir kukla oyuncusu. Halk arasında doğum yerinden dolayı Kelbecerli Cabbar olarak bilinir.

KULU ŞEYDA

XX. yüzyılın ilk yarısında Kuzey Azerbaycan'ın Lahıc yöresinde yaşamış meşhur ortaoyuncularındandır. Oldukça hazır cevap imiş.

LOTU İBİŞ

Doğum ve ölüm tarihleri belli değildir. Meşhur meddah Kasım'ın babası olup, Nahçıvanlıdır. Güney ve Kuzey Azerbaycan'da meddahlık yapmıştır.

LOTU İBRAHİM TEBRİZİ

Yaşadığı yüzyıl belli değildir. İran, Azerbaycan ve Kafkasya'da meddahlık yapmıştır.

LOTU KERİM

XX. yüzyılın başlarında Kuzey Azerbaycan'da yaşamıştır. Halk temalarını daha ziyade zennelik yapmıştır. Asıl mesleği şapkacılık imiş. Aynı zamanda çalıp-okumasını da beceren çok yönlü bir meddahmış. Bir diğer adı ise Garaçı Lotu Kerim'dir.

LOTU KULU

XIX. asrın sonlarında Karabağ'ın merkezi Şuşa vilâyetinde yaşamış bir meddah.

LOTU OĞLU

XVIII. asrın ikinci yarısında Karabağ'da yaşamış meddahlardandır. Saraya intisâb etmiştir.

MEMMEDGULU (KERİMİ)

Karabağ'ın yetiştirdiği meddah ve ortaoyuncularındandır. Yaşadığı yüzyıl bilinmemektedir.

MEŞEDİ CELİL

Yaşadığı devir belli değildir. Kuzey Azerbaycan'ın Cebraîl ilçesinde yaşamış bir meddaktır. Aynı zamanda ayı ve maymun da oynatmış.

MOLLA HÜSEYİN Tanrıverdioğlu

XIX. yüzyılın sonlarıyla XX. yüzyılın başlarında Nahçıvan'da yaşamış bir meddah.

MOLLA ŞÜKŪHİ

Safeviler devrinde yaşamış meşhur meddahlardandır.

MURADELİ Yusurelioğlu

XIX. asırda Kuzey Azerbaycan'da yaşamıştır. Gösterilerinin çoğunu ateş ile yaparmış. Sirk cambazı olarak da şöhret bulmuştur. 1889'da Bakû'da ateşle yaptığı gösteride kendisine «ateşin padişahı» anlamına gelen Padişah-i Âteşi lakâbı verilmiştir.

TELHAK KASIM

XIX. yüzyılın sonlarıyla XX. asrın başlarında Karabağ ve Güney Azerbaycan'da faaliyet göstermiş olan bir meddah. Meşhur meddah İbiş'in oğludur.

VAHAP OĞLU MEŞEDİ CABBAR (ŞİRİNİ)

XIX. yüzyılın sonlarında İran'da, daha sonra ise Kuzey Azerbaycan'da yaşamış olan meşhur meddah. Aslen Erdebil'li olan bu meddah, bir müddet İsmayıl Bezzaz'ın kurmuş olduğu Lotu Mestanlı topluluğunda çalışmış, sonra Bakû'ya yerleşmiştir. Çok yönlü bir sanatçı olan Cabbar, hayvan taklitlerini bizzat hayvan kılığına girmek sûretiyle yaparmış. Edebiyat tarihlerinde ve halk arasında daha çok Lotu Cabbar adıyla bilinir.

VAYID (VAHİD) KIZI

Kuzey Azerbaycan'da yaşamış ve Mirza Aliekber Sabir'in muasırı olmuştur. (19 ve 20. y.y.) Ortaoyunu icrâcısı ve şaire. Aynı zamanda çalgıcı. Çok güzel garmon (akordeona benzer çalgı âleti) çalarmış.

Bunlar lâdinî temâşa ustaları. Diğer taraftan bunlara paralel olarak, Kuzey Azerbaycan'da Rus hâkimiyeti tesisine kadar Molla İbrahim, Esger Nağizâde, Ağa Mirza Ehmed, Ağa Mirza Hasan, Molla Mirzetürab (Bülbül) ve Gaçan Hacı Ehmed gibi şebih ustaları da yetişmiştir. Şu hususu da belirtelim ki, Güney Azerbaycan bu alanda daha faaldir.

Yukarıda haklarında bilgi vermeğe çalıştığımız temâşa sanatı ustalarının hayatlarını tetkik ederken, bazı hususlar dikkatimizi çekti. İlk husus, bunların çok yönlü sanatçılar olmasıdır. Bir meddah, aynı zamanda ortaoyuncusu, kuklacı, karagözcü ve hatta rejisördür. Bir diğer husus, Kalba (Kerbelâyi) Şirin, Vayid Kızı ve Güde Balahanım gibi kadınların da bu sanata rağbet göstermeleri. Önemli hususlardan biri de, bu sanatçıların % 30'unun Karabağ menşeyli olmalarıdır. İnceleme imkânı bulabildiğimiz eserlerde temâşa sanatı icrâ eden yalnızca 1731-1810 yılları arasında yaşamış olan Pıllıpuğı adında bir Ermeniye rastladık. O da Karabağ hanı İbrahim Han'ın himâyesine girmiş, gösterilerini de Türkçe yapmıştır. Asırlardan beri Türk yurdu olan Karabağ üzerinde hak iddiâsında bulunan ve Karabağ'da genel nüfusun % 30-35'ini teşkil eden Ermenilerle onların reklâmını yapan «fitnekâr şirketlerin» biraz daha belgelere dayanan gerçekleri görmelerini temenni ederiz.

KAYNAKLAR

- 1 — Allahverdiyev, Mahmud; «Dionis Şenlikleri ve Azərbaycan Halg Tamaşaları», Gobustan, No. 1, Bakü 1971.
- 2 — > > «Yalılı Merâsim Tamaşaları», Azərbaycan EA Haberleri, Bakü 1972.
- 3 — > > «Azərbaycan Teatr Seneinin İlk Çağları», Azərbaycan EA Heberleri, Bakü 1973.
- 4 — Aslanov, Elçin; «Hüner Kimin Üçündür. Bir Yığın Dilsiz-Ağızsız Kukla», Gobustan, No. 2, Bakü 1975.
- 5 — > > «Haber Size Köhne Deyirmandan», Gobustan, No. 3, Bakü 1978.
- 6 — Aslanov, Elçin, El-Oba Oyunu Halg Tamaşası, Bakü 1984.
- 7 — Azərbaycan Şifahi Halg Edebiyyatına Dair Tedgigler, C. I-VI, Bakü 1961-1981.
- 8 — Bennigsen, Alexandre, Le Sufi et Le Comissaire, Çev. Yrd. Doç. Dr. Osman Türer, Ankara 1988.
- 9 — Nağıyev, E.; «Şebihin Tarihinden», Gobustan, No. 2, Bakü 1972.
- 10 — Sultanlı, Eli, Azərbaycan Dramaturgiyasının İnkişafı Tarihinden, Bakü 1964.